

הסכסוך השלום בין ישראל לירדן: הזדמנות שהוחמצה

רפי ישראלי

Ubi solitudinem faciunt pacem appellant
 ("באשר חורבן יזרעו, שלום יקראו")
 טקיטוס, היסטוריה

יסודות הסכסוך השלום בין ישראל לירדן (1994)

הליך מדריד¹, שהחל אחרי מלחמת המפרץ השנייה (1991), הביא לסדרה של פגישות דו-צדדיות בין ישראל לשכנותיה, שהתקיימו ב-1992 בווינגטון, ונועדו להביא להסכמי שלום דו-צדדיים. לפי דרישתה של ישראל, ובהסכמתה בשתיקה של ארצות-הברית. המשלחת הישראלית נשאה ונתנה תחילה עם משלחת ירדנית-פלשתינית משותפת, וחיפשה פתרון לסוגיה הפלשתינית שיעלה בקנה אחד עם הסכמי קמפ דייוויד מ-1978. הסכמים אלה הכירו, כזכור, ב"זכויות הלגיטימיות" של העם הפלשתיני, בניגוד להחלטת מועצת הביטחון 242 שהזכירה רק את הצורך בפתרון בעיית הפליטים הפלשתיניים.

השיחות הגיעו עד מהרה למבוי סתום, משום שהפלשתינים ביקשו להעניק למרכיב הפלשתיני במשא ומתן את חותם הכשרות של אש"ף, וישראל התנגדה לכך בתוקף. אבל לאחר חילופי השלטון בישראל, ביוני 1992, החליטה הממשלה החדשה לעקוף את השיחות המתנהלות בווינגטון וכוונה ערוץ מקביל עם אש"ף באוסלו, ואחר כך הגיעה להסכמה עם הפלשתינים מאחורי גבם של האמריקנים, נותני החסות לערוץ הרשמי של המשא ומתן. הנשיא קלינטון, שזה עתה נבחר לכהונתו, קפץ על המציאה, נתן את ידו למהפך שחוללה ממשלת רבין, ופרס את חסותו על טקס חתימת ההסכמים על מדשאת הבית הלבן, בספטמבר 1993.

לאחר שממשלת ישראל הכירה בקיומה הנפרד של ישות פלשתינית, היתה זו רק שאלה של זמן עד שגם חוסיין

ב-1994, ביום שבו הכריז יצחק רבין, ראש-הממשלה המנוח, על חתימת הסכסוך שלום עם ירדן, נשמעו בישראל קריאות חדוה משמאל ומימין, שטשטשו את המחיצות בין ממשלה לאופוזיציה. סוף סוף, כך נאמר וכך היתה ההרגשה, ניתן צביון פורמלי וממוסד ליחסים "הידידותיים" ו"האינטימיים" הוותיקים עם השליט "המתון", "הפרו-ערבי", ובכך בא הקץ, אחת ולתמיד לאיום המתמיד מצד "החזית המזרחית".

הקונסנזוס הנדיר בציבור הישראלי, מקיר אל קיר, ביחס לאירוע מרשים זה, האפיל על המחלוקות הקשות בין "מחנה השלום" ל"נציים", והסיט הצדה את מניעיהם לתמיכה בהסדר שלום זה, שהיו שונים מן הקצה אל הקצה, ולפעמים אפילו מקוטבים לחלוטין. רבין ואנשיו סברו שעכשיו, אחרי שחוסיין המלך עשה שלום גלוי עם ישראל, יגלו הפלשתינים המבודדים נכונות גדולה יותר להגיע להסכם עם ישראל. הליכוד ובעלי-בריתו קיוו שבפתרון הבעיה הפלשתינית במסגרת ירדן, שהיא ביתו של מחצית העם הפלשתיני (3.5 מיליון מתוך 7 מיליון), הם יוכלו לחמוק מההתמודדות עם הבעיה הטורדנית של הלאומיות הפלשתינית בשטחים. שני קצות הקשת הפוליטית בישראל התנהגו כאילו ירדן היא מקור הדאגה העיקרית לישראל, ומיהרו להתפשר אתה כאילו הסדר כזה ישים קץ לדאגותיהם. שני הצדדים טעו בשתי ההנחות.

המזרחן והסינולוג פרופ' רפי ישראלי מלמד במכון טרומן, האוניברסיטה העברית בירושלים. ר"י הוא חבר מועצת המערכת של נתיב, ומרבה לפרסם בכתב-העת.

המלך יקפוץ על העגלה. מניעיו היו ברורים: אם משטרו בירדן יזכה בלגיטימציה נפרדת מצד ישראל לשליטתו במחצית העם הפלשתיני, המהווה שני-שלישים של תושבי ממלכתו, תיפול כל הבעיה הפלשתינית בחיקה של ישראל, והיא שתיאלץ לפתור אותה. חוסיין התנער מ"כאב הראש" הפלשתיני עוד ב-1988, בעיצומה של האינתיפאדה, כשויתר על תביעתו לגבי הגדה המערבית שהיתה בשליטתו מ-1948 עד 1967, ושאת החזרתה ביקש מאז. חוסיין שמח מאוד להעביר לידי ישראל את "התפוד הלהוט" הפלשתיני ולבסס את מעמדו כשליט הלגיטימי של ירדן, שיש לו אינטרסים מוכרים במקומות הקדושים לאיסלאם בירושלים. ההסכמים שעליהם התנהל המשא-ומתן בין ירדן לישראל, ושסוכמו בתוך זמן קצר, עסקו בשישה תחומים שונים, שכולם הוכרעו לטובתה של ירדן:

א. תיקוני גבול: שלושה אזורים גבול בין ישראל לירדן שחייבו נסיגה של ישראל, כדלקמן:

1. מתוך 381 קמ"ר שדרשה ירדן מאז 1948 מדרום לים-המלח, הסכימה ישראל להעביר לה יותר מ-300 קמ"ר.
2. באזור נהריים, באזור שפך הירמוק לירדן, קיבלה ירדן חלק מחמשת הקילומטרים הרבועים שהיו שנויים במחלוקת, והפכה אותם ל"אי השלום", שבו יתאפשרו פגישות בין אוכלוסיות הצדדים.
3. 30 קמ"ר של אדמות ששוקמו ועובדו על-ידי קיבוצים בדרום הערבה במשך שנים הוחזרו פורמלית לריבונות ירדנית, אם כי מבחינה מעשית נשארו מוחכרים למשתמשים הישראליים.

ב. חלוקת המים: לפי ההסכמים עתידה ירדן לקבל ממי הירמוק יותר מחלקה המקורי, וישראל קיבלה על עצמה לגייס את הכספים הדרושים למימון הסכרים שישרו את אגירת מי הנהר. מעבר להסכמים אלה, ירדן הצמאה מעולם לא חדלה לדרוש מישראל מים נוספים ממקורותיה ההולכים ומידלדלים, במידה שחייבה להפריש לה מים מן הכנרת. המאגר הלאומי עצמו נמצא בתהליך הידלדלות חמור אחרי שנות בצורת רבות ושינויי אקלים.

ג. הפלשתינים החיים בירדן הועלו על סדר-היום כמועמדים לשיבה לפלשתינה המערבית. פלשתינים אלה, המהווים את רוב אוכלוסיית ירדן (60 אחוזים), ועוינים פוטנציאלית את חוסיין המלך, קיבלו "תגבורת" של 10 אחוזים אחרי מלחמת המפרץ, כאשר 350 אלף פליטים פלשתיניים נמלטו מכוויית לירדן. הגידול במספרם, מ-60 אחוזים ל-70 אחוזים, על כל הבעיות הכלכליות-חברתיות הנלוות, כגון אבטלה, פשיעה, אי-שקט פוליטי וחדירה של גורמים איסלאמיים למרקם החברתי, הביא לכך שהמשטר ניסה לעשות כל אשר לאל ידו כדי "למכור" אותם לכל מי שיהיה מוכן לקבלם. כ-800 אלף מהם, שכוננו על-ידי ירדן ואש"ף "פליטי 67", נכללו בסדר-היום של המשא-ומתן, ונחשבו כמועמדים לשיבה מיידית לגדה המערבית ולעזה,

בעוד שמאות אלפים נוספים יידונו במסגרת המשא-ומתן על הסדר הקבע בין ישראל לפלשתינים. וחמור מכך, שישראל הסכימה לדון בסוגיית פליטים אלה בזירה מרובעת (עם מצרים, ירדן ואש"ף), שבה תהיה במיעוט, מבודדת, ונתונה להאשמות הערבים על שהיא מחבלת בפתרון.

ד. לפי הצהרת וושינגטון מ-25 ביולי 1994, הוכרו המקומות הקדושים לאיסלאם בירושלים כמקומות הקשורים "לתפקידה ההיסטורי הייחודי" של ירדן בעיר. המשמעות היא, שבעקבות הכיבוש הבלתי-חוקי של ירדן במזרח ירושלים במשך 29 שנה וסילוקה משם בכוח ב-1967, ואחרי שחוסיין ויתר על תביעתו לגדה המערבית (לרבות ירושלים) ב-1988, חזרו ההאשמים ונכנסו דרך הדלת האחורית וניתן להם תפקיד בעיר, לרעתם של ישראל, הרואה בירושלים את "בירתה הנצחית", ושל הפלשתינים, שהצליחו להעלות את הנושא על סדר-היום של אוסלו. כשישראל מעמידה את הפלשתינים מול הירדנים בעיר העתיקה היא מסתכנת באבדנה לשניהם ולפגיעה בשלטונה היא.

ה. הביטחון והנורמליזציה הם התפיסות העיקריות שהניעו את ישראל לחתום על ההסכמים עם ירדן. המתאר הנפשי הלאומי של ישראל לא ציפה, כמובן, שהעצמאות היהודית וההכרה בצורכי הביטחון של ישראל יקבלו פעם ביטוי בהסדרי שלום כלשהם בין ישראל לשכנותיה. ואכן, מאחורי הוויתורים הגדולים והבלתי-מוצדקים שוויתרה ישראל לירדן כדי להגיע להסכם השלום הזה, עמד הצורך הפתולוגי כמעט של ישראל לזכות בהכרה מכל גורם שהוא בעולם, וכמעט בכל מחיר, ולכן גם יצאה מגדרה משמחה כשהדבר הושג, לכאורה. וכך ראתה ישראל את הגשמת שאיפותיה בקבלת לגיטימציה מצד מלך אוטוקרטי, שהוא עצמו מחפש לגיטימציה ובקבלת רשות לישראל הנצור לשוטט בסמטאות פטרה, אירביד וכרך. אבל ישראל לא שמה לב שבהתאם לתקדים המצרי, השלום עם ירדן אינו מחוסן מפני תקלות, ויש להניח שחוסיין או יורשיו יצטרפו בעתיד לקואליציות אנטי-ישראליות, כשם שהצטרפו ב-1967, ופעם נוספת במלחמת המפרץ, ב-1991.

ו. שיתוף-פעולה כלכלי: לשון נקייה לאשראי, סיוע טכני, גיוס כספים וניהול שדולות במערב למען מענקים לממלכה, וכן לסיוע בשימור קרקע, באגרו-טכנולוגיה, בהספקת מים, בפארקים תעשייתיים, ועוד, הכול בכיוון חד-סטרי – מישראל לירדן. התמורה היחידה שקיבלה ישראל היתה אזהרות מפני האימפריאליזם הכלכלי הצפוי מצדה. קשה לראות הישגים כלכליים מוחשיים, כמו רכישת מוצרים ישראליים, עקב חוסר יכולתם של השווקים הערביים בדרך כלל לרכוש טכנולוגיה מתקדמת ומוצרים יקרים אחרים המיוצרים בישראל.

מתי הופכים הסכמי שלום למלכודת

יתוריה של ישראל לירדן בקרקע ובמים, והיחס האוהד במושגים של גיוס כספים ומס שפתיים לבית המלוכה ההאשמי, בתמורה לאפס, למעשה, הם כשלעצמם לא יכריעו את תקומתה או את נפילתה של מדינת ישראל. הבעיה היא בהנחות שביסוד מדיניותה של ישראל אשר הולילו להסכם הזה, בלי קשר לשאלה אם הוא נזום על-ידי הממשלה או זכה לתמיכת האופוזיציה. בסופו של התהליך ישראל תיענש בגלל הציפיות הגדולות שיצרה בכל העולם, תשלם את מלוא המחיר ולא תקבל דבר בתמורה, כמו במעשייה היהודית הנודעת שאת לקחיה אנו מסרבים ללמוד.

כפי שצוין לעיל, החישוב של ממשלת ישראל היה שיש להעתיק את מרכז הכובד מערפאת הבלתי-אמין והבלתי-צפוי אל חוסיין "המתון" והפר-מערבי, כדי לגמד את הבעיה הפלשתינית, בעוד שהאופוזיציה הימנית תמכה בחוסיין כדי לחסל את ערפאת. שני המחנות טעו, והמלך הערים על שניהם. הוא הבין מהי בעיית הלגיטימציה שלו בעיני הרוב הפלשתיני בארצו, הזוכר אותו כאצא של ההאשמים, ששורשיהם נעוצים בחג'אז, בערב הסעודית. חוסיין, כמו סבו עבדאללה, השתדל מאוד לטפח זהות ירדנית חדשה בארץ-ישראל המזרחית, שאוכלוסייתה מורכבת מبدואים פלשתיניים ותיקים וממהגרים חדשים שהגיעו מהגדה המערבית וממקומות אחרים, לפני 1948, ובמלחמות שהתנהלו לאחר מכן, או כתוצאה מהן.

אבל לאחר שממשלת ישראל העניקה לחוסיין את הלגיטימציה הדרושה למשטרו, היא נפלה למלכודת של ההכרה בארצו כ"ירדן", כאילו חוסיין ובית המלוכה שלו הם עם, או מדינה, ולא רק משטר שהיום הוא כאן ומחר איננו, ומעל לכול – משטר אוטוקרטי, השולט ככל הנראה בניגוד לרצון עמו שהוא פלשתיני ביסודו, ומזהה את עצמו כעם כזה. לו היתה ישראל מתעקשת על אופייה הפלשתיני של ירדן, הצעה שהועלתה על נס לא פעם על-ידי חוסיין עצמו (שאמר כי "ירדן היא פלשתינה ופלשתינה היא ירדן"), ומעוגנת בהיסטוריה, בגיאוגרפיה ובדמוגרפיה, ולו היתה דורשת שזכות ההגדרה העצמית תוענק לכל העם הפלשתיני, לרבות היושבים בירדן ובישראל, כי אז היתה ירדן – שהיא חלק מארץ-ישראל וביתו של מחצית העם הפלשתיני – נעשית חלק מפתרון הבעיה הפלשתינית.

בנסיבות אלה, אפשר היה להכריז על "הממלכה ההאשמית של פלשתינה", כשבית-המלוכה אוהז בהגה השלטון כמונרכיה קונסטיטוציונית כל עוד ירצו בו תושבי הארץ, והשלטון הממשי היה בידי הרוב הפלשתיני. אך מאחר שזה לא קרה, רובץ עתה כל הנטל הפלשתיני על כתפיה של ישראל, ורק באשמתה. ומכיוון שישראל לבדה אינה מסוגלת לפתור את הבעיה הזאת, היא הופכת לבעיה שאין לה פתרון, מן הסיבות הבאות:

א. אם אש"ף ימשיך לטעון שהוא נציגו היחיד של העם הפלשתיני, לרבות 3.5 המיליונים בירדן והמיליון החי בישראל, חלום ההגדרה העצמית לא יוכל להתממש כל עוד הפלשתינים מחולקים בין ירדן, הגדה המערבית, רצועת עזה, ישראל (אלה המכונים, בטעות, "ערביי ישראל"), והתפוצות (מחנות

הפליטים בסוריה ובלבנון, והקהילות הפלשתיניות במדינות המערב).

ב. אי-אפשר לפתור את סוגיית "זכות השיבה" (המועלית על-ידי הפלשתינים על נס כאחת מתביעות היסוד שלהם ליישוב הסכסוך) בשטח המצוי מערבית לנהר הירדן, המאוכלס בצפיפות יתר כבר עכשיו, ושמעמד הקבע שלו שנוי עדיין במחלוקת עם ישראל.

ג. גם אילו הגיעו ישראל והפלשתינים להסכמה מלאה על היקף האוטונומיה או המדינה הפלשתינית במסגרת הפרמטרים הקיימים של המשא-ומתן, היה פתרון כזה מקיף רק שליש מהעם הפלשתיני, בעוד שני-השלישים האחרים ימשיכו להיאבק למען עצמאותם ולהתדפק על דלתותיה של ישראל, בכוח או בדרכים אחרות, בחיפוש אחר פתרון.

ד. ישות פלשתינית ממערב לנהר הירדן תעמוד על כך שהיא רשאית להנהיג את כל סממני הריבונות, כגון צבא בהיקף מלא, וישראל אינה יכולה להסכים לכך. עובדה זו, כשלעצמה, תהיה עילה לאי-שקט ולחיכוכים, עקב הקושי לפקח על המעבר – הקשה לאבחנה – ממשטרה לצבא.

ה. הישות הפלשתינית תהיה קרקע פורייה לשאיפות אירידנטה הן כלפי ישראל והן כלפי ירדן, עקב הרצף של האוכלוסייה הפלשתינית בכל השלוש.

ו. מצב זה, שבו כל הצדדים יוצאים מופסדים, עלול להחריף עוד יותר עקב התגברות הפעילות של האחים המוסלמים בירדן ומערבית לנהר (החמאס), שגמרו ואמר לדחות כל הסכם בין הפלשתינים לישראל, ותובעים להחיל את דיני השריעה על כל שטחה של פלשתינה ההיסטורית, כשלב ראשון לקראת כינונה המחודש של החילופות הכלל-עולמית. הלגיטימיות הבעייתית הן של המשטר בירדן והן של משטר אש"ף בארץ-ישראל המערבית והמזרחית כאחת, בעוד האחים המוסלמים אורבים מהצד בשני המקומות וצוברים פופולריות, משאירה בעינה את השאלה אם ישראל יכולה להגיע להסדר קבע כלשהו עם הממשלים הקיימים משני צדי ההר. לקחי תמיכתו של המערב במשטר הצבאי באלג'יר ובמשטרים אוטוקרטיים נוספים במצרים, בירדן, במרוקו ועוד, בעוד הלגיטימיות במדינות אלה מוקנית לגורמים האיסלאמיים, ומעשי הטבח והתהווה-ובוהו שהשתררו בהן בעקבות זאת, צריכים להרתיע כל ממשל נבון מפני הליכה באותה הדרך.

הפלשתינים אינם מזדרזים להעלות את הדאגות הללו בפומבי, מפני שהם ערים לעובדה שאם הבעיה שלהם תיפתר בצורה שתכלול גם את ירדן, ושלטונם הרשמי שם יזכה להכרה, יוסר הלחץ מעל ישראל להעניק להם הגדרה עצמית וריבונות. ירדן היא שלהם ממילא, וזה רק עניין של זמן לפני שהרוב המכריע שלהם שם ידיח את בית המלוכה ההאשמי, במקרה הגרוע, או ישתף אתו פעולה בפלשתינה ההאשמית, במקרה הטוב. הם מרכזים אפוא את כל מאמציהם, הצבאיים והדיפלומטיים, בהשגת עצמאותם מידי ישראל, כדי להבטיח את נסיגתה מהגדה המערבית,

כצעד ראשון לקראת תביעות נוספות ואיסוף כל מה שייפול עוד לחיקם, כפרי בשל.

אילו העלו הפלשתינים במפורש את תביעתם לכל השטחים שבהם הם מהווים רוב, או מיעוט נכבד, כבר בשלב זה, תביעה שהיתה מתפרשת, למעשה, כתביעה על ירדן ועל ישראל כאחת, היו מסכלים את מטרתם ומאבדים את התמיכה שהם נהנים ממנה כעת כעם ללא ארץ. במקרה כזה הם היו תובעים שתי מדינות וחצי: האחת בגדה המערבית וברצועת עזה, השנייה בירדן – שהיא כבר כולה שלהם, למעט התואר הרשמי, ומחצית מישראל, שהם מסרבים להכיר בה כמדינה יהודית ודורשים שתהיה מדינה בעל אופי דו־לאומי (יהודי-פלשתיני). דומה שרק הגשמת חלום זה תפיג את ייאושם של הפליטים, הנרקבים במחנות הפליטים כבר שלושה דורות, ואינם מוכנים לקבל שום דבר פחות משיבה אל פלשתינה המפוארת שלהם. דיבורים כאלה, בשילוב עם ההאשמות המוטחות בערפאת כי הוא "השאיר אותם בשוליים" באוסלו, נשמעים כבר בחוגים פלשתיניים רבים.

ריבוע המשולש

המשולש הפלשתיני (בירדן, בישראל ובשטחים) אינו ניתן לריבוע אלא אם כן מתייחסים לכל שלושת החלקים ביחד בהקשר של יחידה טריטוריאלית גדולה אחת, הנקראת ארץ-ישראל/פלשתינה, שבה יש ליהודי ישראל ולערבים הפלשתיניים חלקים שווים וזכויות שוות. מנקודת-ראות זו, לא זו בלבד שירדן – שהיא חלק מארץ-ישראל – היא חלק מהבעיה הפלשתינית, אלא היא תופסת חלק מכריע גם בפתרונה. מנקודת-ראותה של ישראל, הסכם השלום הנפרד עם ירדן היווה, אם כן, הפקעת האפשרויות לפתרון הבעיה העיקרית של ארץ-ישראל. אבל החזרה לנקודת המוצא אינה אפשרית, אפילו בימינו.

באוסלו נעשתה טעות טרגית, כאשר הוכרה שליטתו של חוסיין המלך ב-80 אחוזים מארץ-ישראל וב-50 אחוזים מהפלשתינים, אך הסכמה זו לא פתרה את שאלת הריבונות של הפלשתינים. אדרבא, עצם ההשמטה מההסכם של מרכיבים שיכלו להקל על השגתו, מנעה את פתרון השאלה. אין מנוס אפוא מן המסקנה, ששני הצדדים נאלצים לאמץ לעצמם שתי הנחות פרדוקסליות:

א. רק אם שני הצדדים (הישראלים והפלשתינים), המתגוררים בארץ-ישראל/פלשתינה, מקיימים אתה קשר והם בעליה, יגישו בגלוי תביעות מרביות על הארץ בשלמותה, כלומר, על שתי גדות הירדן, הם יוכלו גם לוותר זה לזה: ישראל – בגדה המזרחית, והפלשתינים – בגדה המערבית. רק אז יהיה להם משהו לתת מבלי לגרום נזק בלתי-הפיץ לעצם קיומם.

ב. רק אם כל צד יכיר בזכויות הצד השני, הוא יוכל גם לצפות לאוזן קשבת לדרישותיו. כל צד רוצה שהצד השני יהיה "מציאותי" ויסיכים לסגת ולוותר, אבל אם כל צד לא יכיר גם בסימטריה ובהדדיות המובנות במערכת הדו־צדדית או בהכרה בזכויות,

איש לא ינסה להקריב את הקרבנות הדרושים. וכך, במקום לפרט סדרה של "לאווים" לדרישות הצד השני במשאומותן, כלומר, להציג את הדברים שאינם באים בחשבון, כתנאים מוקדמים עוד לפני שהחל דיון כלשהו, מוטב להצהיר על הזכויות השוות והמקבילות של שני הצדדים, ולדון בשאלה על מה מוכן כל צד לוותר כדי להגיע להסכם. במילים אחרות, רק אם הישראלים והפלשתינים יקבלו את ההנחה שכל אחד מהם הוא הבעלים של כל ארץ-ישראל ההיסטורית, כלומר – ישראל, השטחים וירדן, וכך יעשה גם הצד השני, אפשר יהיה לפתוח במשאומותן.

אם עקרונות אלה יהיו מקובלים, הסוגיה תהפוך לסוגיית גבולות. מדינה רחבת-ידיים זו ניתנת לחלוקה מצפון לדרום או ממזרח למערב, כדי להכיל את שני העמים, ועם זאת לענות על צורכיהם הבסיסיים. אם הפלשתינים רוצים לקיים את בית המלוכה ההאשמי ולהישאר נאמנים לו, זה עניינם. אם המלך רוצה להעמיד למבחן את טענתו הנושנה שהוא אהוב על נתיניו ופופולרי בקרבם, אין ספק שהם יסכימו להפוך את הארץ לממלכה ההאשמית של פלשתינה, ואת מלכם למונרך קונסטיטוציוני, בעוד שהרוב הפלשתיני המכריע יחזיק בידיו את רסן השלטון הממשי.

זו תהיה הממשלה, יהיה אשר יהיה הרכבה, שישראל תצטרך לדון עמה על יישום הסדר השלום הקבוע. המשא ומתן יהיה ממושך, קשה ומייגע לפני שיוסכם על הגבולות הסופיים, אבל לאחר השגת ההסכמה יבינו הכול שהפור נפל, שהארץ חולקה וששני הצדדים הגיעו ביניהם להסדר שלום המקובל עליהם. מפני שבנסיבות אלה הוויכוח בין הצדדים יהיה ויכוח כמותי, על שטחים ונכסים שאפשר להסכים עליהם בתהליך של קץ ותן כאמצעי, ושל פשרה כמטרה. הסכסוך לא יהיה עוד סכסוך איכותי שבו ישראל כופרת בזכותם של הפלשתינים להקים מדינה, והפלשתינים כופרת ברעיון של מדינה יהודית בחלק מפלשתינה, מצב שהם אינם מסכימים עמו גם היום בלב שלם, על אף אוסלו. מדינה פלשתינית כזאת לא תהיה, מעצם טבעה, חזקה יותר, או רוקמת מזימות יותר, מהמדינה הירדנית הנוכחית. מפני שאם ירדן "המתנונה" יכלה לתקוף את ישראל ב-1967, ולעשות יד אחת עם אויבי ישראל ב-1973 ובמלחמת המפרץ ב-1991, אין לישראל כל סיבה לחשוש שמדינה פלשתינית שתוקם באותו השטח, בהרכב אוכלוסין דומה, תהיה גרועה יותר. גורל השטחים מערבית לירדן, הנמצאים עכשיו בשליטת ישראל, יידון אז עם ממשלה פלשתינית בטוחה בעצמה, השוכנת ממזרח לנהר, ושהגדה המערבית ורצועת עזה לא יהיו בעיניה יותר מאשר חלק מפלשתינה, ומשום כך נתונים לפשרה טריטוריאלית כדי לספק את צרכי הביטחון של ישראל. בהקשר זה אפשר להשכיל מן הדגם המצרי: בקמפ דייויד הסכימו המצרים לפרו את חצי-האי סיני רק משום שיכלו להמשיך ולהחזיק את צבאם לאורך תעלת סואץ ובעורף מצרים.

אחרי חלוקתה של ארץ-ישראל בין יהודי ישראל לערבים הפלשתיניים, שתי האוכלוסיות שירצו להמשיך לחיות במדינה שאינה שלהן יוכלו לעשות כן, ויקבלו זכות של ישיבת קבע. יהיה עליהן לציית לחוקים המקומיים ולהכפיף את עצמן למערכת המנהלית המקומית, אבל נאמנותן

הפוליטית, כולל האזרחות, זכות ההצבעה גם כשהם יושבים מחוץ לארצם וחובת השירות הצבאי, יהיו נתונות למדינתן. בצורה כזאת אפוא לא תהיה חשיבות רבה למציאות הדמוגרפית, בלי קשר לגבול המדויק שיפורטט בין שתי המדינות. הפלשתינים/ירדנים, לרבות ערביי ישראל, שירצו להמשיך ולהתגורר בישראל ולשמור על זהותם הלאומית הערבית, ימשיכו להחזיק בדרכונים הזרים שלהם ולהתגורר בישראל. ולהפך, גם ישראלים המתגוררים כיום ביישובים העלולים להימסר לישות הפלשתינית/ירדנית החדשה, יוכלו לנהוג כך. אבל לאחר שיותו הגבולות בין הצדדים, יוכל כל אחד מהם לגבש את מדיניות ההגירה והאזרחות שלו ולפקח עליהן כרצונו, כדי שיתאימו לצרכיו המיוחדים בשטחו הריבוני.

עם זאת, ישנן שתי אפשרויות מקבילות (ולא כאלה המוציאות זו את זו), ליישוב הסתירה בין הלאומיות לבין השטחים. ראשית, התושבים בשני הצדדים יוכלו להחליט, מרצונם החופשי, לעזוב את מקום מגוריהם, למכור את רכושם ולעבור למדינה שעמה הם מזדהים ושבה הם יכולים להרגיש חלק מהרוב השליט. חילופי אוכלוסין מרצון אלה עשויים להימשך דורות רבים, עד שיושג איזון דמוגרפי קבוע. אם שתי המדינות יסכימו על הליך כזה במסגרת המשא-ומתן ביניהן, הן יכולות להכריז יחדיו שהן מעודדות חילופי אוכלוסין מרצון כחלק מההסדר הכללי ביניהן. לחלופין, התושבים הזרים יוכלו לבקש אזרחות במדינת מגוריהם, ועל-ידי כך להשליך את יהבם על המדינה שבה בחרו, וליטול חלק בחיי הכלכלה, הפוליטיקה והתרבות שלה, לשרת בצבאה, להתחנך בשפתה ולהזהות עם שאיפותיה.

שאלת ירושלים

במסגרת זו אפשר לעסוק גם בשאלת ירושלים, בהקשר של המדינה הירדנית-פלשתינית החדשה. ירושלים היתה מקום מושבו של המופתי הגדול בשנות השלושים והארבעים, אבל אחר כך גרמו ההאשמים לשקיעת מעמדה, עד למעמד של עיר פרובינציאלית מפגרת. העיר חזרה ועלתה על הבימה העולמית אחרי איחודה מחדש תחת שלטון ישראל ב-1967, ובזכות תשומת-הלב הבינלאומית שמשכה אליה מאז ועד היום. בהסכמי השלום בין ישראל לירדן משנת 1994 ניתן לירדן פעם נוספת מעמד בירושלים, עקב התעקשותו של חוסיין לחזור וללבוש את אצטלת מגן המקומות הקדושים בירושלים, שאבדה לו ב-1967, ושהיתה מלכתחילה חלק מהלגיטימציה הפוליטית הבעייתית שלו.

מרכזיותה ההולכת וגוברת של ירושלים בעולם המוסלמי, ולא במעט משום שכיום אינה נמצאת תחת שלטון מוסלמי, הופכת אותה למכשול רציני בדרך לשלום בין ישראל לערבים/מוסלמים. אין כל טעם להעלות את נימוקי קדושתה של העיר ליהודים או למוסלמים ואת המקום המרכזי שהיא תופסת בהיסטוריה, בתרבות, בפוליטיקה ובדת שלהם, מפני שטענות מסוג זה, מוצקות ובלתי-ניתנות להפרכה ככל שיהיו, ייתקלו מיד בטענות דומות מפי כל הצדדים המעוניינים. איש עוד לא המציא כלי למדידת העצמה של רגשות דתיים או היקף המחויבות

הפוליטית. בהיסטוריה, ועוד יותר מכך – בהתנהגות פוליטית, מה שקובע הוא התפיסות, מה שחשוב מבחינה מעשית הוא האמונות, ומה שתקף הוא הדעות המוצקות, ולא מה שהיינו רוצים לראות כ"אמת אובייקטיבית" או כ"עובדות יבשות". משום כך, ככל שאחד הצדדים משתדל יותר להוכיח את טענותיו בוויכוח זה, כך חש הצד השני את עצמו נאלץ להגיש את המורשת שלו ולהעלות באוב את ההיסטוריה שלו, לאורכה ולרוחבה, כדי לחזק את טיעונו. לא זו בלבד שהעלאת נושא ירושלים על שולחן הדיונים, תהיה אשר תהיה דמותו של הסדר הקבע, תעלה בקנה אחד עם הטיעון שהכול נתון למשא-ומתן, אלא היא עלולה גם לשנות מן הקצה אל הקצה את האווירה בשיחות ולהאיץ בפלשתינים-ירדנים לאמץ לעצמם את עקרונות החלוקה, בשעה ששני הצדדים "נעולים" ללא מוצא במערכת שאינה מכירה כלל בזכותו של האחר. הדגם שיש לנהוג לפיו הוא הדגם של חברון: במשך מאות שנות השלטון המוסלמי בחברון, עד 1967, מעולם לא הורשו היהודים להתקרב למערכת המכפלה (הקרובה בפי המוסלמים "מסגד אברהם") מעבר למדרגה השביעית. לאחר שישאל שחררה את העיר, ב-1967, ובניגוד לציפיות ששררו אז כי היא תנהג בצורה דומה ותמנע את גישתם של המוסלמים, הכריזה ישראל כי מאחר שהמקום קדוש ליהדות ולאייסלאם כאחת, יחולקו ימי התפילה שווה בשווה בין הצדדים. המוסלמים מעולם לא השלימו עם הסידור הזה והמשיכו לטעון לזכותם הבלעדית על המקום, אבל לא היתה להם בררה אלא להשלים עם המציאות.

בדומה לכך, המוסלמים – אשר בנו את מסגד אל-אקצא ואת כיפת הסלע שלהם על חורבות בית-המקדש היהודי העתיק, טוענים לזכותם הבלעדית על המקום, בנימוק, בין היתר, שהאיסלאם תפס את מקום הנצרות והיהדות כאחת ושהוא דת האמת האחת והיחידה, ומשום כך אין לאיש מבלעדיה זכות על הרה"בית. ישראל העדיפה לא ללבות את היצרים בעולם המוסלמי והחליטה לוותר, ולא להתעקש על חלוקה. התנהגות זו לא רק שחייקה את טענות המוסלמים לבלעדיות, אלא גם הניעה אותם להרחיב את אחיזתם במקום על-ידי בניית מפלס נמוך יותר, שכונה מסגד מרוואני. אם אפשר היה להחזיר את הגלגל לאחור ולשכנע את המוסלמים שהם אינם יכולים להשתלט על אתר קדוש שגם אחרים תובעים בו זכויות, בלי קשר לשאלה מי שולט בעיר. אפשר היה להתקדם כברת-דרך ניכרת להשלמה עם הזולת ולדו-קיום בירושלים, שיכלו להקל על סידורים מעשיים אחרים. כמו בכל מקום אחר, איש לא יוכל לקבל הכול, אבל כל אחד יקבל משהו.

במסגרת החיפוש אחר פתרון קסמים כזה הועלו רעיונות רבים: החל מבינאום העיר ועד לריבונות של הדתות המונותאיסטיות על האתרים הקדושים להן. משלטון משותף בעיר של ישראל וישות ערבית/מוסלמית כלשהי, כמו למשל פלשתינה, ירדן או ערב הסעודית, ועד רבעים אוטונומיים תחת מטרייה עירונית אחת. אבל מאחר שאי-אפשר היה להגיע לשום הסכמה, עקב חוסר הגדרה של ריבונות, אוטונומיה, מה שייך למי, ועוד, שתהיה מוסכמת על הכול, נדחתה הבעיה לסופו של תהליך השלום. אך נראה שתהליך השלום אינו יוצא נשכר מהתחמקות זו, מפני שהמתחים גואים, והצדדים מבצרים את עמדותיהם בעזרת עובדות מוגמרות, ומתכוננים לעימות הסופי. העתקת מרכז

הכובד הפלשתיני מזרחה עתידה להקטין, גם במקרה זה, את הלחצים על ירושלים ולקדם פתרונות יצירתיים אחרים לבירה פלשתינית-ירדנית, בעוד שהאתרים המוסלמיים יזכו בהכרה ובאוטונומיה על בסיס של חלוקה, כפי שתואר לעיל.

מאזן היתרונות והחסרונות

חיים בדרך כלל, והפעילות הדיפלומטית במיוחד, הם תהליך של החלטות. אילו הבררה היתה רק בין טוב לרע, בין זול ליקר, בין מועיל למזיק, ההחלטה היה קלה למדי. אבל לעתים קרובות קורה שלבחירה המועדפת מוצמדת תווית מחיר המעמידה את שווייה בסימן שאלה. משום כך צריך לנתח את הפתרון המוצע לאור האינטרסים החיוניים של הצדדים, ולתכנית יהיה סיכוי כלשהו להתבצע רק אם החסרונות הצפויים אינם עולים על התועלת החזויה.

ישראל תיאלץ לשלם בשטחים תמורת כל תועלת שהיא עשויה להפיק מהסדר כזה. השאלה איזה שטח, ובאיזה היקף, תהיה נושא למשא-ומתן בין ישראל לירדנים-פלשתיניים. עם זאת, ברור כבר עכשיו כי מאחר שאין לישראל כל נכס מוחשי חשוב אחר לתת, היא תיאלץ לשלם בעיקר במונחים של שטח. אבל תשלום בשטח אין פירושו בהכרח נסיגה מלאה של ישראל מהגדה המערבית, מפני שישראל תעלה את הטענות המוצק שמאחר שהיא תובעת לעצמה את הזכות על כל ארץ-ישראל-ירדן ההיסטורית, כשם שתובעים הפלשתינים-ירדנים, הרי עצם נכונותה לוותר על הגדה המערבית ולשמור בידה חלקים מהשאר היא כבר ויתור נכבד. טיעון זה, שיידחה ללא ספק על-ידי הירדנים-פלשתינים, הטוענים לזכות דומה, יאפשר להם גם להעלות את טענותיהם הנגדיות ולהציג את דרישותיהם הטריטוריאליות.

המשא-ומתן יהיה ממושך, והוא עלול להגיע עדי משבר, אבל בסופו של דבר ימצא הסדר, מפני ששטח הוא סוגיה כמותית הניתנת לויתור, לפשרה ולמשא-ומתן. בתמורה למחיר הגבוה, ללא ספק, שתשלם ישראל בשטח, היא עתידה לקבל הרבה. היא תוכל לתבוע, ולשמור בידה, חלק ניכר משטחי הגדה המערבית הדרושים לביטחונה, ואחרי השגת ההסכם, תישאר בהם לא ככוח כובש, אלא בזכות; הערבים הפלשתיניים שיישארו תחת שלטון ישראל יירגעו ויחדלו מאלמוניות, לאחר שלאומיותם, מעמדם המדיני וחופש הבחירה באשר לעתידם הובטחו להם; בעיית "ערביי ישראל", הנקרעים עתה בין ארצם לעמם, תיפתר, וכל אדם יהיה אדון לגורלו; ישראל תוכל לחזור ולהצטייר כמדינה שוחרת שלום ונדיבה, לאחר שתוכר תרומתה לחירותם של הירדנים-פלשתיניים. לפי תכנית זו תוכל ישראל להישאר מדינה יהודית ודמוקרטית, משוחררת מהאיום הדמוגרפי, בגבולות שיהיו מוכרים סוף סוף על-ידי שכנותיה והקהילה הבינלאומית. תדמיתה המשופרת של ישראל וגבולותיה הבטוחים יהפכו אותה למקום מושך ומעניין להתיישבותם של יהודים מארצות המערב, ולא זו בלבד שרוב היישובים הישראליים הקיימים בשטחים שיישארו על מכונם, אלא הם גם יחזקו ויורחבו לאחר שתובטח הריבונות הישראלית עליהם. אופייה הציוני של

המדינה יהיה מובהק יותר ובלתי-מעורער, והאוכלוסייה הכמעט הומוגנית שלה תוכל לחדש את הרוח החלוצית, בתנאי שלום ושגשוג.

גם הפלשתינים-ירדנים ייאלצו לשלם מחיר כבד: ויתור על דרישתם לעקור את ישראל מקרבם; הסתפקות בגדה המזרחית כבסיסם העיקרי, בלויית הישגים נוספים בגדה המערבית וברצועת עזה; ויתור על "זכות השיבה" ועל האמנה הפלשתינית; בית המלוכה ההאשמי ייאלץ לוותר על שלטונו האוטוקרטי לטובת ממשל שייבחר בבחירות דמוקרטיות, שבהן יהיה הקול הפלשתיני הקול המכריע. מובן מאליו ששום שליט עוד לא ויתר על שלטונו מרצונו החופשי, אבל זו תהיה הקרבה קטנה הרבה יותר בהשוואה לויתורים טריטוריאליים ואידיאולוגיים שייאלצו לעשות גם ישראל וגם הפלשתינים.

בתמורה לכך, יקבלו הפלשתינים-ירדנים יותר משלושה-רבעים מארץ-ישראל ההיסטורית, ויעמדו לרשותם שטחים נרחבים ליישובם מחדש של הפליטים הנמקים במחנות עלובים כבר חמישים שנה. פליטים אלה מחו כבר בהקשר של הסכמי אוסלו שהרשות הפלשתינית השאירה אותם מחוץ להסכם, עקב חוסר יכולתה לקלוט אותם בשטחיה המצומצמים, ואין ספק שהם ימשיכו להתדפק על דלתותיה של ישראל בחיפוש אחר פתרון. אלא אם כן, כמוכר, בעייתם תיפתר במרחבים הגדולים של ארץ-ישראל ממזרח לירדן. לפלשתינים תהיה סוף סוף מדינה משלהם, שם יוכלו להגשים את שאיפותיהם ולזכות בהכרה ובתמיכה מצד ישראל, כשכנה שוחרת שלום שגם האינטרסים הלאומיים החיוניים שלה באו על סיפוקם. הם יוכלו לשלוט אז בגורלם של רוב הפלשתינים, לא רק בשליש מהם המתגוררים כיום בגדה המערבית וברצועת עזה, אם בשליטה ישירה ואם בזכות היותם אזרחיהם המתגוררים בארץ אחרת, כמו אלה שיישארו בישראל ובמקומות אחרים.

בתנאים אלה יוכלו הפלשתינים לתעל לבסוף את כישורונותיהם, את מרצם, את כוח-האדם שלהם ואת היצירתיות שלהם לפיתוח ארצם, ליישוב מחדש של הפליטים, ולטיפוח המורשת והתרבות שלהם. כן יהיה להם צבא גדול וחזק שיוצב מזרחית לירדן, בעוד שהשטחים שלהם ממערב לירדן יישארו מפורזים, כדי לא להוות איום על ישראל. אם הרוב הפלשתיני יחליט שהמלך יישאר ראש המדינה שלהם, כמונך קונסטיטוציוני בממלכה ההאשמית של פלשתינה, הוא יחזיר לעצמו חלק מהשטחים שאבדו לו, ולאחר כניסתם של פלשתינים רבים שיתיישבו בארצו ובתוספת אזרחי ארצו שימשיכו להתגורר בארצות אחרות, כגון ישראל, סוריה, לבנון והתפוצות, יכפיל את מספר נתיניו. המלך ייהנה אז מלגיטימיות כראש הממלכה ההאשמית של פלשתינה, כמלך ברצון העם. הוא ייהנה אז מביטחון ומיציבות של כיסאו, ויוכל להקדיש את מרצו לא לסיכול החתירה תחת שלטונו אלא למשטר טוב ומיטיב, ולמפעלי כלכלה ותרבות, לא כשליט המדינה, אלא כעומד בראשה. הוא יוכל לשמור בידו חלק מסמכויותו כמפקד העליון של כוחותיו המזוינים; הוא יוכל לפזר את הפרלמנט, למנות את הממשלה, וכדומה. אם חוסיין סמוך ובטוח כל כך בפופולריות שלו בקרב נתיניו, הוא יוכל אפילו לוותר על כיסאו ולעמוד לבחירה כראש המדינה או כראש ממשלתה.

אינטרס חיוני ירדני, בתור כזה, אינו קיים כלל, אלא כפי שמבטא אותו המלך השולט במדינה. מאחר שרצון העם, אם הוא קיים בכלל, משקף את רצון הרוב הפלשתיני במדינה זו הרבה יותר מאשר את רצונו של המלך, הדעת נותנת שבית המלוכה ההאשמי ייכנע לרצון נתיניו. זה לא יהיה קל, אך לעומת הקרבנות שייאלצו ישראל והפלשתינים לקבל על עצמם, אין זה בלתי סביר. התועלת תהיה גדולה ומבטיחה גם בשביל המלך: נוסף על החזרת חלק מהשטחים שאבדו לו ושמידה על כיסאו ועל שלטון בית המלוכה ההאשמי על פלשתינה, הוא יזכה גם בלגיטימציה לכתרו ולשלטונו מצד רוב נתיניו. הוא יכונן, סוף סוף, גבולות של שלום פנימי לא רק עם ישראל, אלא גם עם הפלשתינים. הוא יגדיל במידה ניכרת את אוכלוסייתו – מ-4 מיליון ל-6 מיליון נפש או יותר, שחלקם ימשיכו להתגורר בישראל, אבל יהיו אזרחי ונתיניו, נוסף על הפליטים שיוזמו לארצו, בלהיטותם להתיישב סופית במקום קבע. ירדן תקבל גישה לים התיכון בעזה, דרך שטחה של ישראל, אלא אם כן חלוקת הארץ, כפי שתוסכם, תהיה בין דרום לצפון. במקרה כזה תהיה לפלשתינה-ירדן גישה לחוף עזה. חוסיין ויורשיו יוכלו להחזיק בידם כל סמכות שתוענק להם על-ידי ממשלת פלשתינה ובחסותה, כגון המפקד העליון של הצבא הפלשתיני-ירדני, הזכות לפזר את הפרלמנט ולהכריז על בחירות חדשות, והזכות למנות את ראש-הממשלה. למעשה, המלך יוכל לתפקד כמו הנשיא בשיטה הצרפתית, ועם זאת לשמור על גינוני המלוכה המסורתיים שהוא אינו נלהב לוותר עליהם, ומבלי לשחוק במידה רבה את סמכויותיו או לצמצמן.

בצורה כזאת יסופקו – יובטחו – האינטרסים החיוניים של הצדדים, ולאחר שהייתכנות והמעשיות של התכנית המוצעת תעמוד במבחן ותוכיח את עצמה, מסגרת השלום החדשה תכשיר את הקרקע לקידום הרבה מעבר לתכנית זו. הדמיון והרצון הטוב עשויים להניב אז פדרציות וקונפדרציות אזוריות מתקדמות יותר, שווקים משותפים והסכמי ביטחון, ולהיענות לצרכים השונים שיתעוררו. מצב כזה יוכל להתהוות רק אחרי שהפלשתינים יתנסו בחופש ובעצמאות, בשילוב עם הברית הירדנית שלהם, ויצברו די ביטחון עצמי כדי לוותר על חלק מריבונותם למען יחידות מדיניות גדולות יותר. ייתכן שהמציאות וצרכיה יוכלו לשאת אז את עמי המזרח התיכון למרחקים גדולים יותר מכפי שהעלה מישהו על דעתו. המציאות אינה מוגבלת על-ידי הדמיון.

שלבי היישום

אין לחדד שחלקים שונים מתכנית זו יהיו נתונים לביקורת קשה מכל הצדדים ומצד מעצמות בעלות עניין, בהתאם למטרותיו של כל צד ולאינטרסים שלו, כפי שהוא רואה אותם. ישראל לא תגלה התלהבות לדון בווייתור על שטחים נוספים ובהקמת מדינה פלשתינית גדולה וחזקה שאינה תלויה בה. ירדן לא תתלהב להעביר חלק ניכר מסמכויותיו של המלך לפלשתינים, על חשבון הזהות הירדנית שהם מטפחים אותה בקפדנות רבה כל כך. אשיף ידחה את התכנית, מפני שהיא חותרת תחת תביעתו

להכרה כמנהיג כל הפלשתינים, המקווים עדיין שבנסיבות הנוכחיות יצליחו להקים שתיים וחצי מדינות פלשתיניות (המדינה הקיימת בירדן, המדינה שהם תובעים מישראל בשטחים והאוטונומיה של ערביי ישראל). ארצות-הברית ומעצמות מערביות אחרות עלולות לראות בהיחלשותם של חוסיין וירדן פגיעה באינטרסים שלהן במזרח התיכון, בייחוד מפני שאי-אפשר לדעת איזו ממשלה אנטי-מערבית תעלה לשלטון לאחר שהפלשתינים ישתלטו על ירדן.

עם זאת, אם כל הצדדים ישכילו להבין את החלופות לפתרון המוצע – המשך האיום על היציבות במזרח התיכון ואיומי המלחמה הטבועים בו – הם עשויים להגיע למסקנה שהפתרון המוצע הוא פתרון רע, אבל החלופות גרועות עוד יותר. מדינאות משמעה הסכמה עם הרע לפני שהוא הופך לגרוע יותר, כאשר מביאים בחשבון שרק לעתים רחוקות מזדמנת למקבלי החלטות אפשרות לבחור בין טוב לרע. מאז 1967, כל החלופות האחרות היו תהליך אוסלו והשלום שהושג בין ישראל לירדן, והן נעשו בסיס מציאותי להסדר, המקובל על הכול. אבל רוב ה"פתרונות" הללו התעלמו מהעובדה שהעם הפלשתיני בשלוש הארצות שבהן הוא מתגורר אינו ניתן לחלוקה, מהבעייתיות של ירדן כחלק מארץ-ישראל, ומהזכויות השוות של הפלשתינים ושל הישראלים על כל ארץ-ישראל ההיסטורית.

הארצות העיקריות שיטלו חלק ביישום התכנית הן ארצות-הברית וערב הסעודית: אם הן ישתכנעו בייתכנותה, יוכלו לשכנע את חוסיין המלך לקבלה. הישרדותם הכלכלית והצבאית של המלך ושל ארצו תלויים במידה רבה מאוד בשתי מדינות אלה. אם יתחוויר לו שהבררה היא בין הסכמתו לוותר על חלק מסמכויותיו לבין מהומות העלולות לגרום להדחתו, ייתכן שחוסיין יהיה מוכן להתפשר, בדעתו שבכל דרך אחרת הוא עלול לאבד את התמיכה שהוא נשען עליה. ואז, כמובן, צריך יהיה לשכנע את ישראל בתועלת שתפיק מהתכנית, שלפיה תשמור בידה די שטח כדי להבטיח את ביטחונה ולשמור על צביונה היהודי והדמוקרטי של הארץ.

ישנם, כמובן, שיקולים לכאן ולכאן מי צריך ליזום את השיחות על תכנית מעין זו: אם היזמה תבוא מצד ישראל, היא תידחה מיד על-ידי כל הערבים. אם היוזמת תהיה ארצות-הברית, יהיו ערבים שידחו אותה, ואילו אחרים יסכימו לה כבסיס מחודש לשיחות אחרי שקיעתם של הסכמי אוסלו. סיכוייה של התכנית עשויים להיות טובים יותר אם הערבים יכריזו עליה (מצרים או ערב הסעודית, למשל). מצד שני, תכנית זו, שהיא בגדר חבילה אחת, כוללת בתוכה צעדים מסוימים שישראל תרצה לעשותם בצורה חד-צדדית כדי לקדם את יישומה, גם בלי הסכמת הצדדים האחרים, או לפני הסכמתם. אם ישראל תודיע בפומבי על העקרונות שביסוד התכנית, היא תעשה מהלך אדיר מבחינת יחסי-ציבור, מפני שבכך תכריז שהיא מצדדת בייסודות שהעולם מצפה להם ותפריח רוח מחודשת בתהליך השלום הדועך: כן למדינה פלשתינית, כן לפתרון קבע לרובו המכריע של העם הפלשתיני, כולל פתרון הבעיה הכאובה של הפליטים, וכן לשלום בגבולה המזרחי של ישראל. הערבים ייאלצו אז לקבל את התנאים, או לפחות להסכים לשאת ולתת על כולם או על חלקם, או לדחותם. אם יקבלו, המשא-ומתן המחודש ייצור אווירה חיובית למען הסדר שלום קבוע; אם יסרבו, ישראל תהיה במצב שבו הביעה את

עמדתה הפשרנית, ואחר כך תוכל לראות עצמה חופשית לפעול בכיוונים שונים:

1. לפתוח במערכה דיפלומטית ובמסע הסברה בעולם על התועלת שיפיקו כל הצדדים מהתכנית, ולהדגיש שישראל היא שהציעה את הרעיון של מעמד מדיני לפלשתינים במסגרת ירדן ואת פרטי ההצעה שלה. הדיון על התכנית בזירה העולמית יוסט אז מהאשמת ישראל בגישה שלילית לזיכוח על פרטי התכנית לגופם. אז יעמדו כל הצדדים למבחן: ישראל – על רצונה להשקיט את גבולה המזרחי ולשאת ולתת על מדינה פלשתינית; הירדנים – על נכונותם למלא את רצון עמם; הפלשתינים – על שאיפתם להגיע להסדר של קבע עם ישראל; ערביי ישראל – על להיטותם לפתור את בעיית הלאומיות שלהם ולהחליט עבור עצמם כבני חורין. ההצהרות שישמיעו כל הצדדים האלה, וההדים שיהיו להן בעולם, יעידו באיזו מידה מוכן כל צד ללכת לפשרה, ויאפשרו לישראל להבדיל בין אותות לרעשים בדרך לביצוע התכנית.

2. בה בעת תוכל ישראל להתמסר לבעיית מיליון הפלשתינים ויותר המצויים תחת שלטונה ולברר את דעותיהם בקשר לעתיד יחסיהם עם ישראל ו/או עם המדינה הפלשתינית העתידה לקום. אלה שירגישו שיש ביכולתם להזדהות עם המדינה היהודית-ציונית ויעדיפו להשתלב בצורה מלאה במערכת הישראלית, יוכלו להתאזרח ללא דיחוי, לממש את זכויותיהם ולמלא את חובותיהם, ולשזור את חייהם במרקם הלאומי. האחרים, ככל הנראה הרוב, שיעדיפו להצטרף למדינה הפלשתינית-ירדנית אחרי הקמתה, או להיות נתיניה ולהמשיך להתגורר בישראל, ייאלצו להמתין עד שסוגיה זו תיפתר במשא-ומתן. לאחר הקמתה, תוכל הממשלה הפלשתינית-ירדנית לשאת ולתת עם ישראל על שאלת הלאומיות הפלשתינית של הפלשתינים שישארו בישראל, על סוגיית ההעברה הסופית של השטחים ועל כל הסוגיות בנוגע למים, ליישובים הישראליים שמחוץ לריבונותה של ישראל, לגבולות המשותפים, ולתוכן, לערובות ולאופן של השכנת השלום הדו-צדדי בין ישראל לפלשתינה-ירדן. כן ייעשו סידורים בקשר לאינטרסים כלכליים משותפים, שוקי העבודה, שיתוף-פעולה טכני, גבולות פתוחים, וכדומה.

3. כל עוד לא תיכון ריבונות ירדנית-פלשתינית בשטחים שיפנו על-ידי ישראל, ואם לא ייעשו סידורים אחרים בין הצדדים, על ישראל לשמור על קצב ההתיישבות בשטחים אלה ואף להגבירו. ההיגיון שבכך כפול: ללחוץ על הירדנים-פלשתינים להגיע להסכם עם ישראל בהקדם האפשרי, כדי להפסיק את ההתיישבות הישראלית בשטחים שלהם, לטענתם, ועם זאת לאותת להם שעל-ידי יישוב ישראלים נוספים בשטחים אלה, ישראל מבססת את תביעתה על הארץ כל עוד לא יושג הסכם הקובע אחרת. על-ידי כך תגיע ישראל לשוויון עם

ההתיישבות הפלשתינית בישראל גופא, המגיעה כיום ליותר ממיליון נפש (בניגוד ל-250 אלף ישראלים בשטחים, כולל ערי הלוויין סביב ירושלים, שהפלשתינים טוענים כי הן שלהם). לאחר שיושג הסכם שלום בין ישראל לפלשתינה-ירדן, תעמוד בפני הישראלים שיישוביהם ייכללו בשטח הערבי אותה הבררה שתעמוד בפני הפלשתינים בישראל: להישאר כתושבים זרים במדינה הפלשתינית-ירדנית; למכור את רכושם ולחזור הביתה, או לבקש אזרחות ערבית מלאה.

במובן זה, היישובים הישראליים בגדה המערבית וברצועת עזה עשויים למלא תפקיד מכריע, בדיוק כשם שהיישובים הישראליים בסיני היו תמריץ עיקרי (ולא מכשול) לשלום בין ישראל למצרים. היום כבר ברור שאחד הגורמים העיקריים שהשפיעו על יזמת השלום של סאדאת ב-1977 היה ההבנה שהעיר ימית ועשרות היישובים החקלאיים בחצי-האי סיני מכים שורשים ומתרחבים, ושלא תהיה כל אפשרות לפרק אותם אלא אם כן יזרזו ויעצרו את התהליך. למעשה, הדרישה הראשונה שהציג סאדאת לפני בואו לירושלים היתה הורדת היישובים. הוא החל לשאת ולשאת רק לאחר שהדבר הובטח לו. בדומה לכך, גם הפלשתינים-ירדנים יהיו מוכנים לפתוח במשא-ומתן רציני רק שתובטח להם תכנית שתעמיד במבחן את נכונותם לשקול את ההצעה בתמורה לווייתורים מצד ישראל. החשש מפני הפסדים נוספים אם יתמהמהו עשוי לזרז את הפתרון, אף-על-פי שהם מבינים ששינויים דמוגרפיים וטריטוריאליים רבים הם כבר בלתי-הפיכים.

4. אוסלו וספיחיה לימדו את כל הצדדים ששום תועלת אינה צומחת מ"דר-משמעות קונסטרוקטיבית", מפני שהרצון לספק את רצון כולם על-ידי ניסוח שכל צד מפרש אותו בצורה שונה מתמוטט ביום הדין, כאשר הביצוע בשטח כופה על חותמי "ההסכם" התנגשות חזיתית. אבל גם התחייבויות ומחויבויות ברורות, עם לוח-זמנים ברור וסדרה של מבחנים לאורך הדרך כדי להבטיח ציות, לא יספיקו. יש צורך להגיע להסכם על הסדר הקבע, בלי להתחשב באורך המשא-ומתן ובקשייו, ולגזור מהסדר זה את שלבי ביצוע ההדרגתי. הסכמה על שלבי ביניים שאינם מובילים לשום מקום היא מתכון בדוק להאשמות הדדיות ולשחיקה מהירה של ההסכם, כפי שראינו מאז אוסלו.

הצדדים למשא-ומתן באוסלו עלו על הרכבת הלא-נכונה, שאינה מובילה לשום יעד רצוי, וכיום יצאה כבר מכלל שליטה ומחייבת עצירת חירום. אם הצדדים רוצים להגיע למקום כלשהו, הם חייבים לחזור לתחנת המוצא, להניח את כל חלקי התצרף על השולחן ולהתחיל להרכיב אותו מחדש, מנקודת ההתחלה. לאחר שיגיעו לפשרה על פתרון הקבע, כל השאר יהיה רק פרטים ■